

ТОРКНУТИСЯ ДО ЛЮДИНИ

До книги своїх споминів пані Михайлина вибрала світлину, де вона – мале дівча – стоїть у розкішному квітнику, дбайливо вирощеному її батьком Хомою, на подвір'ї музею-садиби Михайла Коцюбинського. Маленька дівчинка і пишні жоржинові кущі. ...У Божому городці багато різних квітів. Одні п'януть пахощами екзотичних пралісів, інші милують око вишуканістю, селекціонованою впродовж віків. Деякі розсипаються бароковими барвистими килимками, а ще інші самотніми зірочками протистоять вітрам на схилах гір. Господь дарував Михайлині Коцюбинській щастя бути квітникаркою на ниві української культури. Вона зуміла розпізнати квіти рідної землі, плекати їх впродовж усього життя, разом з побратимами хоронити від заморозків та буревіїв, робити їх пізнаваними у світі та любими для багатьох. Свій безцінний скарб вона передала нам, щоб ми втішались ним і зберегли його для дітей і внуків.

Мирослава Пінковська
ст. наук. співроб.
відділу радіаційної фізики,
Інституту ядерних досліджень
НАН України,
м. Київ

У моєму мобільному телефоні понад рік зберігається конвертик нагадування, який не сила усунути, хоча вже ніколи не приведу Михася лікаря.

З позаминулого літа Михайлина Коцюбинська зовсім підупала на здоров'ї. Неблаганно реалізувався страшний діагноз: остеопороз із некрозом великих суглобів і ще декілька не менш загрозливих -озів. Вона поступово втрачала рухливість. Кожен крок віддавав боєм, німіли руки, терпли плечі. Спробували все: лікарня у Феофанії, препарати, які прислали друзі з Канади й Німеччини. Ми відвідали клініку доктора Барсенєва (я списала цілий конспект, як перемагати біль, купила мазь і навіть спеціальний молоточок для масажу плечей), але й рекомендації славного медика мало допомагали. Пані Михайлина була, як вона часом казала, «притомна своєї долі». Знала, що буває при такому діагнозі. Боялася стати немічною. А інколи охоплював відчай: «Я не уявляю, як буду далі». Тоді працювала з потрійними силами. Просто неймовірно, скільки всього встигала зробити: передмова до збірки Ірини Жиленко й доопрацювання архіву Володимира Дрозда, нотатки в газету «День», коригування оригінальної праці Герберта Нойфельда про Тичину, черговий протестний лист, перемовини про відродження музею Коцюбинського в Сімеїзі, про переклад Стуса російською, телефонні розмови з Атенією Пашко, яка перенесла складну операцію на оці. Пані Михайлина глибоко вболівала за приятельку, навіть казала, що воліє вже таке здоров'я, як має сама, ніж втратити зір. Не уявляла свого життя без літературної творчості: читання й писання.

На порі осінь. Тяжка, похмура, з холодними вітрами в природі й державі, нескінченними ночами (коротати які помагали кросворди) і гнітючою невідомістю. Вже не сила спуститися з четвертого поверху вниз, не кажучи, щоб їздити в рідний Інститут літератури. Замкнена в чотирьох стінах на далекій Троещині, куди не часто вибереться хтось знайомий.

І тоді я вмовила лікаря Лесика Мощица прийти, аби бодай розрадити. Він якраз захистив докторську дисертацію, оформлював документи й, попри зайнятість, піддався на мої вмовляння. Михася зустріла нас причепуреною, з незмінною хусточкою на шиї й такою ж вітальністю. Огляд тривав понад годину. Хоча часто бачила Михайлину, тепер фізично відчула, як їй нестерпно боляче. Як можуть скрипіти руки, коли намагаєшся підняти їх до рівня плечей, скільки зусиль треба, щоб звести докупи коліна. Здавалося, якийсь страшний дракон закував тіло в кам'яний панцир, але все ж не міг полонити душу. За хвилину перед нами сиділа елегантна пані, з живою мовою, перемешованою дотепами, згадувала минулі часи, розповідала десяток бувальщин. Не зчулися, як минув час. Домовилися зустрітися по Святах... Але цьому вже не судилося статися. Саме на Різдво 2011 року пані Михайлина відійшла у Вічність. Кажуть, такий дар у Бога – лише для вибраних.

Михайлина Коцюбинська й справді була вибраною. Була однією з тих немеркнучих свічок на скупому українському небосхилі, які від шістдесятих і донині освітлювали нашу дорогу правдою та любов'ю. Була моральним авторитетом, за яким можна вимірювати епоху.

Знаю Михайлину Коцюбинську віддавна. Особливо зріднилися по смерті **Романа Корогодського**, нашого спільного приятеля. «Не знаю, як тепер бути без нього. Адже ми звикли щодня перемовлятися», – журилася пані Михайлина. Я запропонувала їй дзвонити мені, як відчуватиме потребу. Так почалося наше постійне спілкування. Тоді ж вона стала просто Михасею чи Михасенькою. Стала незмінною частиною мого життя, тією рідною особою, яку, здається, знала завжди, про яку думала постійно й готова була бігти за першим покликом.

Тим паче розуміла, що вона – людина широких мистецько-культурних уподобань і надзвичайно активна соціально – чимраз частіше мусила задовольнятися літературою, телевізором і телефонними дзвінками. Постійно читаючи більшість української періодики («Літературну Україну», «День», «Україну молоду», «Сучасність», «Кур'єр Крив-басу», «Нашу віру», «СіЧ»), була в курсі подій. Знала, де буде концерт, нова виставка чи презентація, на які її часто запрошували. Не раз говорила: «Слухай, дивись за мене. Потім розкажеш». Ми вирізали одна одній цікаві газетні дописи, перекопійовували статті, обмінювалися книгами. Щоразу я везла на Троещину книжкові новинки, бодай одну квітку і якийсь смаколик (особливо Михася любила молочну «Корівку»; пригадую, як тішилася нею в 1990-ті, ко-ли ми були на голодному пайку).

Михася ж обдаровувала мене чимось значно більшим. Я вертала з повною торбиною лектури й особливим піднесенням. Її всеприсутності вистачало до наступної зустрічі. Завдяки їй я побувала в середовищі шістдесятників, відчула смак і запах Києва тих часів, пізнала десятки нових людей, прочитала багато книжок з її книгозбірні, відкриваючи для себе **Юрія Луцького**, **Віру Вовк**, **Ольгу Седак-ову**, ставала першою читачкою її текстів і співрозмовницею про щоденні клопоти. Ми мали багато спільних знайомих, любили музику, театр, малярство. Одним словом, ніколи не ставало часу, щоби перебалакати про все.

Розповіді Михайлини можна було слухати без кінця. Вони – як кінематографічні замальовки епохи, подій, персон. Кожний телефонний контакт, кожна зустріч – ціла історія, інколи з непередбачуваним поворотом. Із цікавим продовженням.

Якось повертаюся зі Львова, ділюся враженнями, розповідаю про свого приятеля **Романа Крип'якевича**, який перевидав працю батька «Історичні проходи по Львові». Михася згадує, як після 8-го класу разом із мамою вперше поїхала до Львова до тітки Люції. Сестра мами – концертмейстер у консерваторії, з нею Михайлина любила грати на фортеп'яно в чотири руки. Екскурсію Львовом провадив сам академік Крип'якевич. Невисокий, інтелегентний на вигляд, у круглих окулярах. Піднявся з ними на Високий замок і з характерним львівським акцентом оповідав: «Он два шпіци – Єзуїти, он – Катедральний собор наліво, а там – Юр присів за кущем». Отак запам'ятала. А вже в 1960-ті, завітавши з листом-рекомендацією **Івана Світличного**, відкрила для себе Львів культурний, зацілила друзів із інтелектуально-мистецького середовища.

Роман Крип'якевич із дружиною Лесею (також із кола шістдесятників) не раз гостили в себе Романа Корогодського і подружжя **Світличних**, організовували недужому Іванові медичні консультації у львівських світил. Колись пан Іван подарував їхній доні Іванці (онуці академіка)

казки **Кіплінга** зі зворушливим дарчим надписом. Тепер Іванка виросла, стала іконописцем, дорожить книгою і таким світлим знайомством із **Іваном Світличним**. Коли Іван помирав мученицькою смертю, Іванка приїхала до його дружини Льолі, щоби допомогти. Вона написала дуже щемкі спогади «Не можу я без усмішки Івана», які Михася вважала найкращим текстом у книзі спогадів про Світличного «Доброокий». А згодом вже Іванка зробила своєму меншому синові подарунок на іменини – поїздку до Києва на декілька днів. І в екскурсійну програму включила відвідини Михайлини. Отак Михася познайомила вже з правнуком **Івана Крип'якевича**. Михасина Таня увіковічила це на світлині: русявий Дмитрик у голубій вишиванці й щаслива Михася. Вона попросила передати світлину Іванці, коли поїду до Львова. Опинилася я там на саме Різдво, Іва запросила послухати колядників. У гостинному й рідному помешканні Димидів-Крип'якевичів завжди відпочиваю душею. Особливо такого вечора, коли затихає коляда, тьмянішає світло, і в квадраті вікна впізнається знайомий силует церкви Климентія.

Різдвяного вечора я передала конверт від Михайлини. Останнє доручення.

За роки нашої приязні Михася розповіла мені чи не про все своє життя. Здавалося, криниця її пам'яті невичерпна. Вона знала пролог до власного народження, відколи її мама, російськомовна кримська вірменка й слухачка Вищих Бестужевських курсів, поєднала долю з молодшим братом класика української літератури й разом із ним стала хранителькою спадщини письменника – спершу у Вінниці, а далі – в створеному ними ж чернігівському музеї Михайла Коцюбинського. Прихід Михайлини на світ (навіть ім'я вибрано заздалегідь), освячений благословенням **Павла Тичини**, наспівані мамою колискові на слова поета, теплі батьківські руки, які плекали не тільки доню, а й квітучий сад, рідна душа няня – монахиня в миру, уроки французької, атмосфера одного з найвідоміших українських музеїв, знамениті відвідувачі, гості, музика, поезія, – все це обіцяло щасливе майбутнє.

Михайлина Коцюбинська

Віру не зруйнували ні війна, ні евакуація, ні труднощі повоєнних часів. «Відчуття єдиної родини» в «найщасливішій» радянській країні захиталося, відколи Михайлина, блискуче захистивши літературознавчу дисертацію, потрапила в Інститут літератури, познайомила з шістдесятниками (насамперед із Іваном Світличним та **Євгеном Сверстюком**) і стала учасницею Клубу творчої молоді. Їй судилося поповнити не ряди «маститих» радянських науковців, а стати однією з непокірних. Вона, що виростала в ідеалах торжества справедливості й пріоритету духовних цінностей, не могла зрадити їх ані задля успішної кар'єри, ані заради спокійного життя. Вона вловлювала офіційну фальш, вміла розпізнати справжніх носіїв правди й разом із ними відстоювати її. Треба сказати, що в дисидентському колі, де більшість становили інтелігенти в першому поколінні, лише Михайлина та **Алла Горська** були представниками радянської еліти, тому каральним радянським органам залежало на тому, щоб зламати їх будь-якою ціною – аж до фізичного знищення, як із Аллою Горською. Михайлину шантажували, брутально втручалися в особисте життя, не давали фахово реалізуватися аж до розвалу радянської держави. Михайлина Коцюбинська вистояла. Щасливо здійснилась. І з гідністю могла сказати, що «...утримувала протистояння на вітрах долі, на вітрах часу..., зберігаючи духовну суверенність і слухаючи моральний закон у собі».

Чимало оповідей про перипетії життя лягло на сторінки її споминів. Але інколи маленька деталь, занотована в моєму записничку, надає їм нової барви.

Уже в шкільному віці Михайлина мала власні переконання й завзято їх відстоювала. До сліз, виконуючи пораненим воїнам патріотичні пісні в уфимському шпиталі або ж боронячи улюбленого поета Тичину від насмішок однокласників. Після повернення з евакуації, не сприйнявши підлабузницької атмосфери привілейованої школи в центрі Чернігова, Михайлина Коцюбинська перейшла в периферійну школу. У своїх споминах із гумором писала про вчителя математики, котрий плував її «письменницьке» прізвище (*Коцюбинська, Кобилянська чи Котляревська*), на що вона підказувала, що ще є також і Кропивницький.

Історія з математикою та літературою мала продовження. Вчитель, який викладав математику в старших класах, уважав, що учениця з таким прізвищем не може знати математику на відмінно. Ставив у чверті «4», хоча поточні були «5». Михайлина не любила арифметику, але обожнювала алгебру: «Знала основне правило розв'язування алгебраїчних рівнянь (треба брати корінь зі знаком плюс, а не мінус), тому й розв'язувала контрольні краще за відмінницю». Щоб розвіяти власні сумніви, математик організував перевірку: дав завдання зі свого вчительського підручника й поставив коло дошки складати рівняння. «Я так розлютилася, що розв'язала завдання за 25 хвилин», – розповідала Михайлина. Математик визнав її перемогу і далі ставив лише «відмінно». Та на випускному іспиті про всяк випадок посадив окремо, щоб не давала списувати сусідці за партою. Ця дівчина з бідної родини, всупереч поширеним уявленням про «башковитість євреїв», у математиці була нетямуща.

Загалом Михайлина у випускному класі складала тринадцять іспитів. Атестат отримала з відзнакою. І за настановою того ж таки Павла Тичини вступила в Київський університет на українську філологію.

Якось ми розговорилися про педагогічний досвід. Моя донька Роксоляна переживає, бо замість свого наукового керівника має цілий семестр читати студентам Могилянки лекції з української модерної поезії. Михася згадала, як навчаючись в аспірантурі, викладала вступ до літературознавства на вечірньому відділенні філологічного факультету. От приходять на першу лекцію. Дзвінок. Стала збоку, чекає. Студенти, хоч і дорослі, гомонять, сміються. Думають, новенька. Відрекомендувалася. Вирішили, що жартує. Двоє хлопців підхопили під руки й посадили на кафедральний стіл: «*Читай!*». Ото був конфуз, коли розпочала лекцію.

Дуже відповідальна та серйозна в праці, вона любила товариство, грала на роялі, жартувала, майстерно оповідала анекдоти. На бенкеті після захисту кандидатської дисертації її опонент, професор із Ленінграда, зауважив, яка вона весела. Осмілів і сам, почав залицятися, все запрошував до танцю і прошепотів на вухо: «*Миленья, вас надо периодически подпавать*».

Серед шанованих викладачів Могилянки була й **Кіра Шахова**, яку знаю зі статей у «Всесвіті» та рецензій і передмов до книжок зарубіжних авторів. Михася про неї: «*А, це моя університетська товаришка, культуролог. Була й третя, діалектолог Таня Назарова*». Приятелювали в студентські роки й зберегли дружбу по закінченні університету. Оптимістичні, успішні, встигають науку творити і веселитися. Вже й тридцятка на носі. Прибігають якось у гості до Кіри. Її мама дивиться на дівчат уважно й хитає головою: «*Ну, где же на вас, таких умных, найти женихов?*».

Розповідаю, як зустріла в підземному переході біля «Наукової думки» **Олексу Мишанича**. Виглядає старим і стомленим. Із ціпком. А пам'ятаю, яким був колись показним. Знаю його відтоді, як мій син Маркіян пішов у дитячий садочок і заприятелював із малим Славком Мишаничем. Часто бували в них на Желябова. Завжди трохи ніяковіла в присутності Олекси. Він уже тоді був відомим філологом, фанатом літератури і, як казала моя товаришка, власником однієї з найбільших в Україні книгозбірень. Тримав її в рідному селі на Закарпатті.

Тепер діти виросли, і Славко також став філологом.

Михася мовчить. Згадує своє. А потім із гумором переказує обговорення на науковому засіданні відділу. Зайшла мова про якусь тематичну роботу:

- Чия?
- Мишанича.
- Трохи заслаба, як на нього.
- Та це не Олекси, а його сина студента.
- О, тоді сильна...

Прощаюся з Михасею. Зітхає: «*Олекса справді був красенем*»...

Згодом **Ярослав Мишанич**, уже як кандидат наук, працював із Михайлиною Коцюбинською у відділі рукописів і заслужив її симпатію. Особливо її зворушувало, що в родині Славка (два метри на зріст) і Яни (десь під метр п'ятдесят) росте трійко діток; найстаршого назвали на честь діда.

Зі студентських часів Михайлину пам'ятала відомий реставратор **Інна Дорофієнко**. Перетиналися в університетських коридорах, біжучи кожна на свої лекції (пані Інна тоді студіювала славистику, Михайлина – українську філологію). Михайлина завжди приязна, усміхнена. Згодом перестрілись у хорі Мальцева. Серед науковців,

особливо тих, які любили класичну музику, популярним був хор Академії наук. Не один аматор хорового співу мріяв туди потрапити, але керівник **Валентин Мальцев** тримав високу планку. Співали професійно, виконували світову класику, твори українських композиторів, їздили на гастролі. Про радість долучення до цього цілющого джерела Михайлина писала у своїх спогадах. А пані Інна згадувала репетиції. Асистували Михайлині двоє хористів. Тенори. Обоє молоді, стрункі, співучі, справжні закарпатські легені, – **Василь Німчук** і Олекса Мишанич. Один мовознавець, другий – фахівець із давньої літератури. Були їй вірними лицарями. І не лише в хорі. З другим Михайлину пов'язувало щось більше, ніж лише любов до красного письменства та української пісні. Та судилося інакше. Настали часи репресій, коли кожен крок був під підозрою і наглядом КДБ. Контакти намагалися обмежувати, в будь-якому разі не афішувати. Михайлині стало не до співу. За активну громадську позицію її виключили з партії (хрестоматійною стала її відповідь на партійних зборах про ідеали), позбавили права працювати за фахом. Але не зламали гордого духу.

З Інною Дорофійенко їхні дороги перетиналися ще не раз. Свого часу пані Інна дала притулок **Атені Пашко**, коли та приїхала в Київ до **В'ячеслава Чорновола**, бо колись заприятелювала з нею в Карпатах. А Михайлина, звісно, не просто знала Чорноволів. Вона – їхній соратник, одна з учасниць Руху опору, передруковувала самвидавницьку літературу, підтримувала зв'язки з політв'язнями та їхніми родинами. Відколи Атена поєднала долю з «особливо небезпечним злочинцем» В'ячеславом, її шантажували, а одного разу навіть арештували. Михася розуміла, який шок мала пережити донька Атени, тож узяла її до себе і стала «мамою Михайлиною». Так і залишилася нею для відомого тепер науковця-курбасознавця та режисера «Театру в кошику» **Ірини Волицької**, до останніх днів підтримувала з нею теплі стосунки. Не раз у телефонній розмові зізналася, як переживає за Ірочку, якій треба розриватися між недужими матом та чоловіком у різних містах, а до того ж реалізувати театральні задуми без достатніх коштів. Перші гастрольні вистави театру в Києві Михася ще встигла побачити. А вже про вистави «Йду до тебе, Христе» (присвячену долі греко-католицького митрополита **Андрея Шептицького**) та «Річард III» я розповідала їй сама. «Білі мотилі...» за Стефаником – наша улюблена.

Коли ж у вісімдесятих Атена, повторюючи подвиг дружин декабристів, поїхала до В'ячеслава на заслання й знайомі нічого про них не знали, Михайлина, знаючи про приязнь до неї Інни Дорофійенко, знаходила можливість передати тій звістку від подружжя.

А от одна звістка пані Інни спонукала Михайлину до акції протесту, мабуть, уже однієї з останніх у її житті. 15 липня 2010 року Михайлина Коцюбинська разом із **Наталею Кучер** надіслали президентові України **В. Януковичу** телеграму-звернення на захист музею Тараса Шевченка в Каневі. У Михайлининій ієрархії цінностей це – одне з найсвятіших місць. Ще школяркою давала тут клятву вірності поетові (через пів віку музейники віднайшли й показали Михасі її запис у книзі відвідувачів), бувала там не раз, привозила друзів із-за кордону. Вона стежила за долею канівського музею ще з початку Незалежності, коли директором став **Ігор Ліховий**. Знала його добре. Засмутилася, коли його зняли з посади, переживала через затримку ре-

конструкції музею. Спершу планували відтворити першопочатковий проект будівлі 1935–1937 рр. **Василя Кричевського** – автора українського архітектурного модерну. І от, коли роботу майже було завершено, 2010 року керівником реставрації музею несподівано призначають архітекторку **Ларису Скорик**. Зі слів очевидців Михайлина розуміє, що реалізована Ларисою Скорик «модерна» концепція проекту повністю перекреслює попередній задум (зникають орнаменти **Кричевського**, а на підлозі – гігантський хрест, топтатися по якому неприпустимо для християн). «Інна сказала, що за тиждень буде запізно щось змінити. Послала (протест), щоб моя совість була чиста», – підсумовує Михася. Належить додати, що підпис Михайлини стояв чи не під усіма протестними листами наших інтелектуалів, серед ініціаторів яких був **Євген Сверстюк**. Тільки один заклик свого найближчого друга й соратника не підтримала – голосувати проти всіх на останніх президентських виборах.

**Михайлина Коцюбинська і Євген Сверстюк
В об'єктив фотографа попав і поет Іван Драч**

Зворушливо спостерігати, як три елегантні пані – **Михайлина Коцюбинська**, **Атена Пашко** та **Інна Дорофійенко**, кожна виняткова особистість, – зберігали приязнь на схилку літ.

А от із Ларисою Скорик так не склалося. Хоч її Михайлина також знала віддавна. Якоюсь виникла розмова про те, що Скорик не сприйняла Помаранчеву революцію. Михайлина зауважила, що спостерігає за незбагненим трансформуванням Лариси Скорик від початків її політичної діяльності: «Рух убик у Народному русі». Замолоду ж була зовсім іншою людиною: співчутливою, надійною. Коли тероризований каральними радянськими органами **Борис Дмитрович Антоненко-Давидович** втрачав останні сили й важко помирав, Лариса виявилася дуже помічною доглядальницею... Що ж, випробування владою не всі витримують.

А ось на контрасті – про самого Антоненка-Давидовича, про магію спілкування з цією шляхетною людиною. Учасник визвольних змагань 1920-х років, письменник, який завжди лишався вірним своїм ідеалам. Уважала цього старомодного лицаря однією з найсвітліших сторінок свого життя. Задовго до того, як Україна стала незалежною, він сказав їй пророчі слова, які любила за різних на-

**Лідери шістдесятників — Іван Драч,
Микола Вінграновський, Григорій Сивокінь,
Леоніда Світлична, Михайлина Коцюбинська,
Іван Світличний**

год повторювати: *«Побачиш Софіївський майдан у маєві синьо-жовтих знамен»*. І ціла детективна історія зі спогадами Антоненка-Давидовича про події часів УНР. Пригадую емоційний виступ Михайлини на презентації книги *«На шляхах і роздоріжжях»* у Музеї літератури. А цілком інші емоції переполювали її, коли переповідала, як цинічно й безглуздо відмовлялися зареєструвати її шлюб із Антоненком-Давидовичем (велика різниця віку!?) та по-хамськи вивертали на публіку їхні приватні стосунки. Вважала, що це прискіпшило смерть письменника.

Ще одна люба Михасі й не менш легендарна особа – **Надія Суровцева**, з якою познайомилася вже після повернення тамтої зі заслання. Неодноразово їздила до неї в Умань. Давала мені читати спогади й листи Суровцевої, сповнені описів подій тих буремних років. Адже «бабця» Суровцева була знайома з багатьма історичними персонами часів становлення Української Народної, а згодом і Радянської республіки. Зокрема, була близькою до **Юрія Коцюбинського**, сина письменника. Суровцева приятелювала з Антоненком-Давидовичем, і Михайлина часом привозила гостю з Умані до Києва. Як і він, Суровцева чимало років провела на засланні, але не втратила життєвої іскорки, залишалася шляхетною, зі світлою душею і щедрим серцем.

А які світлі спогади залишила Михайлина про Світличних, усіх трьох: **Івана**, його дружину **Леоніду** (Льолю) й сестру **Надійку** – голос радіо «Свободи»! От декілька штрихів до їхніх портретів.

На порі травень 2008-го. Буяють каштани. Михася заледве може оцінити цю красу, – знову нездужає. Та перш ніж іти до лікаря, треба докоригувати книгу листів Світличного. Розповідає, як видно з листування прогрес Івана як літературного критика. От, скажімо, рецензія на «Марусю Чурай» **Ліни Костенко**. Цитує з пам'яті його слова про те, що ця річ *«занадто хуторянська й відгонить шароварами»*. Під цими словами могла би підписатися й **Оксана Забужко**. На мої зауваги, що всі ми свого часу були під чаром цього твору, згадує, як від'їжджав у Америку до Надійки Світличної **Павло Стокотельник**. Напередодні прийшли друзі, саме під прощальний обшук КДБ. Їх посадили в сусідній кімнаті чекати. Щоби не нудитися, **Василь Стус**, хоча раніше й критикував Ліну за надмірну сентиментальність, узяв у руки книгу й почав уголос артистично читати «Марусю Чурай».

Або ж – про чудового коректора, якого вдалося знайти, коли видавали епістолярну спадщину Івана Світличного, скрупульозно впорядковану Льолею (сама ж вона писала передмову). Колись Світличний приятелював із однокурсником, у якого було четверо дітей. Всіляко допомагав родині. Опікувався й став хресним батьком старшої доньки. Та відколи Світличного арештували, контакти якось припинилися. Михася згадувала, як бувало в ті часи: *«Йде назустріч мені інститутським коридором. Нікого нема. Тільки він та я. Ну, міг би хоч слово спитати. Але мовчить. Так чоловіка застрашили. А **Льоня Коваленко**, коли мене з партії на інститутських зборах виключали, навпаки, підійшов і голосно при всіх сказав: «Ходімо!». Тоді це було викликом. Думаю з цього епізоду почати свій виступ на презентації книжки його спогадів»*.

Або інший епізод – свідчення людської гідності. Про колегу, з яким перетиналася на роботі, але не підтримувала з ним надто близьких стосунків. Коли почалася епопея її звільнення з посади й дехто боявся навіть заговорити до неї, щоб не поплатитися за це, він знайшов можливість свій жест підтримки продемонструвати бодай у «службовому передбаннику», коли минали один одного.

Так-от, повертаюсь до розповіді, як знайшли коректора. Порадили одну молоду особу. З'ясувалося, що це – донька того давнього приятеля, похресниця Івана. Тямуща й працююча. Вона пам'ятала Івана Світличного ще з дитинства. Виявилася чудовим помічником при виданні другого тому листування.

Якось по смерті пана Івана я допомагала Льолі Світличній клеїти вікна на зиму. Льоля вже нездужала, ходила з паличкою і не мала сили привести помешкання до ладу перед зимою. Обидві кімнати й навіть балкон було заставлено книгами, решта площі – пакетами з речами. Викидати ж нічого не можна. Спроби знайти чисту ганчірку, аби протерти скло, були безуспішними. Натомість в одному пакеті віднайшлися теплі шкарпетки, які Льоля шукала ще на Уманській (!). Розповідаю Михасі. Вона у відповідь – свою історію. Коли Світличний повернувся із заслання й побачив у своїй хаті чужі спідні штани (колись, гостюючи тут, їх забув **Михайло Горинь**), то вчинив Льолі *«рознос»*: *«Що тут роблять кальсони Гориня?»*

Таку феноменальну пам'ять Іван Світличний зберіг навіть після важкого інсульту. Михася оповідає, як збиралася на уродинах Світличного вже після його повернення зі заслання й згадували минулі дні: *«Тільки Іван пам'ятав усі дати й цифри. Ось хто справді був ходячою енциклопедією»*.

Та й сама Михайлина чудово пам'ятала події, дотепно розповідала про них, і чимало з того зробила *«зафіксованим і нетлінним»*. Такими є спогади про мандрівки й зустрічі з непересічними людьми. Спершу хрестоматійні, музейні: студенткою – до *«пушкінського»* музею в Михайлівському, де ще жив його легендарний директор **Семен Гейченко** (її, як родичку Михайла Коцюбинського, гостили надзвичайно сердечно, а вона, бродячи стежками в березових борах, уявляла себе романтичною героїнею), після молодію викладачкою – в Карпати. У Криворівні, яка ще пам'ятала **Івана Франка**, **Михайла Коцюбинського**, запізнала дружину **Гната Хоткевича** пані **Платоніду**, а також легендарну самобутню художницю й поетку **Параску Плитку-Горицвіт** (як казала Михася, *«з хатки під еблуньков»*), яка подарувала їй дві власноруч виготовлені кни-

Президентське подружжя Катерина та Віктор Ющенко і Михайлина Коцюбинська.
Фото М. Марківа, УНІАН. Київ, 21 квітня 2008 р.

жечки. Коли в березні 2009 року в новоствореному музеї Грушевського в Києві відкрилася велика виставка Параски Плитки-Горицвіт, серед експонатів (десятки книжечок авторського оформлення, ікони, картини, витинанки) була й маленька закладка до книжок – акварелька рожевої троянди – з дарчим написом «На спомин від Михайлини К.», яку місткinya зберігала від часу їхньої зустрічі 1960 року. Михася вельми втішилися, коли я розповіла їй про це.

Михайлина, вперше переживши красу Карпат на сторінках безсмертного твору Михайла Коцюбинського, поривалася туди за кожної нагоди, щоб відпочити душою, доторкнутися до справжнього й вічного. У різні часи і з різними людьми. То з молодим філологом із Чернівців *Елею Соловей*, яка стала її приятелькою на все подальше життя, то в складі фольклорної експедиції разом із *Іваном Денисенком* у студентському товаристві, згодом – зі своєю приятелькою Атенєю. Згадувала, як вибиралася до *Якутовича* в Дземброню «на верхи», як мандрувала з приятелями з Татарки *Савченками*, як відвідувала в Івано-Франківську *Опанаса Заливаха*.

А в часи особливих переслідувань і репресій разом із донькою Танею «втекла» аж на Кавказ. Як завжди, хотілося знайти й духовну поживу. Зумисне «махнула в Махачкалу», щоб заізнатися з *Расулом Гамзатовим*. Згадувала, що це чи не єдиний випадок, коли її спіткала невдача. Дружина поета навіть не запросила до двору, сказавши, що господаря нема. Але ця прикрість не зіпсувала вражень від величчі Кавказу: чорноморське узбережжя, гірські хребти, дивовижні мости над прірвами й ущелинами, загублені в горах вірменські храми в плетиві кам'яних хачкарів.

Не оминула й ближчий до нас Крим. Тоді в Коктебелі, в будинку *Максиміліана Волошина*, ще жила дружина поета. Дуже гостинна старенька водила музеєм, трепетно розгортала альбоми з акварелями поета, показувала улюблені

закутки. Було таке відчуття, казала Михайлина, що от-от відчиняться двері й увійде сам господар.

Феодосія й мамина рідня: вірменський мотив. Може, тому тримала на своєму письмовому столі й залюбки показувала невеличкий взірець вишивки, подарунок знайомої вірменки з Баку. Поруч український і вірменський взори: «Правда, схожі?».

У часи перебудови з'явилася можливість для дальших подорожей: нові краї і навіть континенти. У Чехії проживала її посестра *Зіна Ієнік-Березовська*. Пригадую, як принесла Михайлині книгу *Маріуша Щигела* «Готленд». Вона прочитала її з великим захопленням, згадувала, як сама розшукувала дім Кафки в Празі, як добре з оселі Зіни видно палац Карела Готта і як насправді виглядав найбільший пам'ятник вождю світового пролетаріату.

У Польщі, де Михася була незадовго до перемоги «Солідарності», відвідувала приятельку *Таню Голинську*, у варшавському університеті зустрічалася зі студентами-україністами. Потім декількох студентів запросили на навчання до Києва. Одна зі студенток, *Івона Волошинівська*, тимчасово оселилася в *Тамілі Матусевич*. (Таміла – з близького оточення Михайлини, сестра учасника Української Гельсинської групи *Миколи Матусевича*.) А згодом Івона стала дружиною Тамілиного сина Вадима. Вони живуть у Варшаві, й незадовго до смерті Михасі ми домовлялися, що при нагоді попрошу Івону навідати стареньку вчительку Голинську. Михася побоювалася, чи приятелька часом знову не в лікарні, бо ж не відповідає на дзвінки.

1990 року в Парижі, коли виступала з лекцією в Сорбонні, зустрічалася зі своїм близьким приятелем *Леонідом Плющем*, із яким контактувала до останніх днів. Так само, як і з *Проскурами* в Німеччині. До речі, якось довірливо похвалилася, що в українському посольстві в Парижі, куди її запросили, раптом розмова звернула на те,

як вона колись грала на фортеп'яно. Тож їй довелося (вже під «шістдесятку» й мало не після «тридцятки» перерви) підтвердити це наочно. «*Не осоромилася з Бетговеном, дограла до кінця*».

У Ванкувері відкрила канадцям їхню землячку, письменницю індіанського походження **Полін Джонсон**, вірші якої колись перекладала українською.

На початку нашої Незалежності побачила один із найзнаменитіших археологічних пам'ятників світу Стоунгендж. Завдяки неймовірно діяльній **Соломії Павличко** трьох українських дослідниць (Михайлину, Соломію Павличко та **Наталю Шумило**) запросили до Великобританії для участі в поважній конференції, присвяченій проблемам жінок у пострадянських державах. Ув університеті невеличкого містечка Бат на півдні Англії зібралось чимало охочих обговорити цю проблему. Звісно, Соломія зі своєю англійською та фемінізмом тут – на висоті. «*Але й ми не осоромилися*», – зауважила Михайлина.

Після закінчення підходило багато російськомовних дам із колишнього Радянського Союзу, віталися, ділилися враженнями. Дуже тепла атмосфера. Згадували Київ.

Михася:

– Пам'ятаєте монумент над Дніпром. Знаєте, як його у народі називають?

– ?

– Уродина-мать.

Усі сміються.

– А як нарекли пагорби за ним, де живуть нові українці, знаєте?

– Царське село?

– Задуп'є, якщо українською...

Михася згадувала цю пригоду з гумором, а про товариство Соломії – з особливим пієтетом. Взагалі говорила про неї як про видатну особистість, освічену й талановиту дослідницю. Захоплювалася її ерудицією. Розуміла, який доступ до знань відкрився з падінням «залізної завіси». По-доброму заздрала молодим: «*Мені б із десятків років скинути, отоді би позмагалися!*».

Коли виник скандал довкола трактування Соломією «пікантних» стосунків **Лесі Українки** та **Кобилянської** в докторській дисертації, Михайлина не пошкодувала часу, аби перечитати роботу. Крамоли, яку приписували дисертантці, не побачила, хоча сама – літературознавець та дослідниця епістолярію – уважала, що авторка занадто прямолінійно трактує стосунки двох творчих осіб іншої епохи. Тому втішилася, коли з'явився допис **Лариси Мірошніченко** про Лесю Українку, співзвучний із тим, як сприймала сама; зразу ж дала мені прочитати. Згодом пані Мірошніченко видала окрему книгу «*Леся Українка. Життя і тексти*». Передмова в ній, уже посмертно, – Михайлини.

Натомість прикро вразив Михайлину інший текст Соломії Павличко – «*Пристрасть і їда: особиста драма Михайла Коцюбинського*», написаний на підставі аналізу листів класика до дружини, а також до його коханої **Олександри Аплаксінної** і надрукований свого часу в журналі «Сучасність». Для Михайлини всі вони були не літературними персонажами, а конкретними людьми з родинного кола. Скажімо, Аплаксина – просто «*тьоття Шура*» з Чернігова часів її дитинства. Часто бувала в них вдома. Під старість осліпла, але так добре орієнтувалася в просторі, що з першого погляду її сліпоти навіть не помітиш. Родив

на Хоми Коцюбинського підтримувала стареньку. Тьоття Шура симпатизувала Михасі й навіть передарувала їй коштовну брошку – пам'ять про Михайла Коцюбинського.

У відповідь на публікацію Соломії Михайлини виклала власне бачення епістолярію і любовних стосунків на тлі епохи: не з позицій ображеної родички, а як літературознавець. Переглянувши огрому наявних архівних документів та тогочасних видань, вона відтворює середовище, в якому жив письменник, і обстоює його право «мати свою Беатріче».

Михайлина, яка любила жарти й дотепи, інколи починала телефонну розмову з чергового анекдоту **Романа Корогодського** чи **Мойсея Фішбейна**:

Оцей, що з Чернівців походить,
він ще по нас, по всіх походить..

Або таке:

– И жизнь хороша, и жить хорошо.

– Шо?

– И жить хорошо, и жизнь хороша.

– Ша...

Недовге, але приятне знайомство мала Михася з **Анатолієм Наконечним** із Донецька. Він переклав збірку Василя Стуса російською і переслав її Михайлині. Почали передзвонюватися й листуватися. Коли Михася занедужала, він посилав ліки, БАД-и, передавав гроші на лікування. Михайлина, котра завжди вела чимале листування, любила гарні листівки, а особливо – марки. Колекціонувала їх. Не раз казала: «*Парадокс сучасності: тепер, коли так мало пишуть листів, є стільки прегарних марок*». Наконечний дізнався про це її захоплення й передав цілу колекцію білоруських марок про тварин, якими вона похвалилася вже при першій зустрічі.

Треба визнати, що друзів і знайомих у Михасі було немало. Вона любила цитувати: «*Я не самотній, є з ким в світі жити*». І справді, коло тих, кого «колекціонувала її душа», чималеньке. На початку цієї часової дистанції – ті, хто в 20-ті роки минулого століття брав участь у визвольних змаганнях, боровся за те, щоб Україна таки з'явилася на мапі Європи (**Антоненко-Давидович**, **Надія Суровцева**). На іншому кінці – ті, хто живе вже в незалежній Україні, але й надалі мусять відстоювати свою європейскість: «*на граніті*», на Помаранчевому майдані й у щоденній праці.

Майже за кожним із її друзів стояла своя неповторна історія. З часом у розряд друзів переходили вже діти друзів. Молодих Михася сприймала з особливою теплою. Вона – одна з небагатьох, хто не «бронзовів» із часом, не була моралізатором, а залишалася рівною серед молодих.

Перший, хто спадає на гадку, – це **Тарас Компаніченко**. Цього сучасного кобзаря-характерника знають і люблять усі. Красень, мов із барокових портретів, із чорним чубом, у жупані та з незмінною бандурою. Керівник «Хорей козацької». Реконструє пам'ятки старовинної української музики XV–XVIII ст. (думи, лицарські пісні, невольничі плачі, побожні псалми та канти, духовна і світська лірика) і готовий нескінченно виконувати їх чи не на всіх «наших» урочистих заходах. Михася знала його близько: він приходив із колядою в домівку пана Євгена Сверстюка, де вони збиралися на Різдво. Як завжди, коли мова заходила про Тараса, а ще про його діток, обличчя Михасі освітлювала тепла усмішка. Раділа, що Тарасові вручили премію Василя Стуса. Більш гідного кандидата важко й уявити.

Тим паче, для Михайлини Стус – не просто визначний поет, а й побратим і дуже близький друг. Значну частину свого життя вона присвятила тому, щоби творчість забороненого за радянських часів поета здобула належне визнання.

Зауважу, що хоч би про кого з Михасиного кола йшлося, зразу виникають асоціації з іншими людьми. Скажімо, ще один Стусівський лауреат 2003 року – **Іванка Крип'якевич**.

Про Іванку Михайлина знала з моїх розповідей та з репродукцій іконостасів її авторства. Вперше побачила її на церемонії нагородження. Особливо вразила її інавгураційна промова, де Іванка проводила паралелі між поетичними рядками Стуса та Святим Письмом. Михася, яка відчувала поезію Василя Стуса всіма фібрами своєї душі, була зачудована. Адже це справжнісіньке наукове дослідження, автором якого мав би бути фаховий літературознавець, а крім того, й людина з глибокими знаннями релігії. Нічого дивного, Іванка – з родини нескореного греко-католицького духовенства, дружина священника, мама п'ятьох дітей, а невдовзі й новий друг Михасі. У некролозі «Різдвяна Михайлина» Іванка описала їхнє тепле знайомство.

Іванка працює в Українському католицькому університеті у Львові. 2004 року Михайлину запросили виголосити тут на випускних урочистостях промову «Моральний імператив і виклики часу». По закінченні до неї підійшла одна випускниця й сказала: «Дякую, Ви допомогли мені випростуватися. Я вагалася з прийняттям важливого для мене рішення. Після Вашої лекції я знаю, як діяти».

В гостях у Михайлини.
На знімку: Михайлина Коцюбинська і
Мирослава Пінковська

В «колі Шевельова» в Музеї літератури.
На знімку: Елеонора Соловей, Магдалина
Ігнатівич, Михайлина Коцюбинська,
Мирослава Пінковська

Ректор університету **Мирослав Маринович** – давній і дуже близький приятель Михайлини. Разом із **Миколою Матусевичем** вони були членами Української Гельсинської групи, і на їхній судовий процес у Василькові Михасю викликали як свідка.

Михася пишалася успіхами свого молодшого друга Мирослава, гостила в його родині у Львові, згадувала, що його дружина Люба була єдиною, хто в брежневські часи відкрито проголосував проти її звільнення з роботи за дисидентство.

Ще один свідок того «судилища» у Василькові – **Євген Обертас**. Його син Лесик – колишній аспірант Михайлини Коцюбинської (коли вже в пенсійному віці вона нарешті отримала змогу працювати за фахом). Розповідаю Михайлині про прегарне етнографічне весілля Лесика з **Ясею Грушевською**. Наречена сама вишивала судженому шлюбну сорочку. Однокурсниці Ярослави, етнографи, розіграли ціле обрядове дійство. З Галичини прибули рідні нареченого з пишними короваями. Приїхала з Америки **Надійка Світлична**, хрещена Лесика.

Звісно, Михася добре знає родину **Грушевських**, маму, брата Івана. Про Надійку взагалі мовчу: посестра з шістдесятників, сестра Івана Світличного. Чи не кожна сторінка життя Михайлини ними оприсутнена. (Особливо драматичною була її розповідь про те, як вони з Льолею розшукували малого сина Надійки, коли по арешті мами малого забрали просто з дитячого садка, щоб залякати рідних і змусити покаятися, і як вона сама писала протестного листа аж **Щербицькому**.)

З Михайлиною Коцюбинською
в Ірпінському будинку творчості

Лесик Обертас був не просто здібним учнем Михася, але й помічником: забігав, допомагав із домашньою технікою, лагодив магнітофон. Він, який ріс у родині дисидентів, добре знав це середовище, тому тема дисертації йому не чужа. Михася ще встигла побачити видану «Смолоскипом» ґрунтовну працю «Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років)», яку автор подарував їй із присвятою.

Інший аспірант (щоправда, *Тамари Гундарової*) **Олексій Сінченко** перейшов їй «у спадок» від **Романа Корогодського**. Роман приятелював із Михайлиною від часів Клубу творчої молоді в далеких шістдесятих. На початку Незалежності загорівся амбітною й трохи божевільною в умовах України ідеєю: разом із **Валерієм Шевчуком** вони замахнулися видати сто томів української модерної літератури. А от робити це в умовах вічного українського недофінансування можна, лише маючи жертвних соратників. Корогодський мав добрий нюх на людей: Олексій – саме такий. Молодий, грамотний, людяний (особливо це проявилось в останній рік життя Романа, коли Олексій фактично носив недужого на руках.)

Звичайно, найбільшим помічником Романа, коректором, редактором і консультантом була Михася. Коли виявила, що Роман, який ріс у російській культурі, а українською зацікавився лише в дорослому віці, мав деякі прогалини в знаннях. Впіймала його на вагомому «ляпсусі» й взяла слово, що все написане даватиме їй перед друком на «цензуру».

Олексій став кур'єром від Романа до Михайлини. Тим паче, з Михайлиною вони працювали в одному інституті. Коли Михася вже нездужала, він став листоношею на далеку Троєщину, потрохи допомагав Михайлині з передруком праць, приносив літературні новинки. Був останнім, хто завітав до Михайлини напередодні Різдва.

Доброго ангела **Наталку Кучер** Михасі також «застав» Роман Корогодський. Наталка – науковець із такого близького Михайлині музейного середовища, а zarazом і художник. Людина духовна, делікатна й чуйна. У газеті Сверстюка «Наша віра» вона друкувала прегарні спогади про свої паломництва в різні святі міста, й Михася неодмінно передавала мені їх усі. Наталка ніжно любила Михайлину Хомівну, опікувалася нею і, навіть маючи на руках двох стареньких недужих родичів, знаходила змогу відвідати й допомогти. Дарувала Михайлині свої полотна, повні квітів і радості життя. Першою відгукнулася на дзвінок Тані прийти до Михайлини (востаннє).

Михася завжди раділа родинному щастю своїх друзів. Особливо її розчулювало, коли в родині росли діточки. Не могла без усміху говорити про дітей Тараса Компаніченка, Іванки Крип'якевич чи Андрія Ящишина. Цікавилася справами і старших, залюбки відгукувалася на пропозиції спільної праці. Скажімо, з Олексієм Сінченком і Наталею Кучер вже по смерті Романа Корогодського упорядкували і видали книгу його спогадів. Із сином Корогодського **Андрієм Ящишином**, режисером і автором циклу стрічок «Українці. Віра. Надія. Любов», планували зняти новий фільм про шістдесятників. Не встигли.

З **Ольгою Кочергою** і **Віктором Кубайчуком** дискутували щодо українського правопису. Оля згадувала, що Михайлина Коцюбинська була чи не єдиною з-поміж українських філологів, хто прихильно сприйняв її рішення – науковця-фізика, а не мовознавця – працювати

над перекладами наукової термінології. З того часу вони й приятелювали. Чоловік Олі **Віктор Кубайчук** є автором праці «Хронологія мовних подій в Україні» й одним із упорядників книги «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали»; створив вебсайт <http://movahistory.org.ua> і став «вікном» Михасі в Інтернет-мережі. В один із днів народження Михасі ми спільно подарували їй приймач, а в зовсім останній подружжя прийшло з великим наплічником, щоби показати свій вагомий доробок – «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови» (укладачі – **Ольга Кочерга** та **Євген Мейнарович**) у двох частинах (по два кілограми й близько 150 000 гасел кожен).

Співпрацювали зі «Смолоскипом», знали і любили Михайлину Коцюбинську й мої діти.

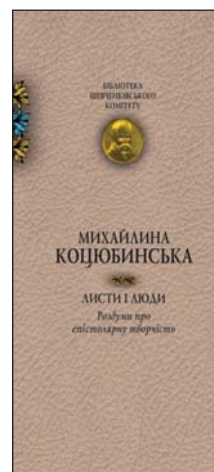
Відколи Роксоляна стала студенткою Києво-Могилянської Академії, Михася цікавилася її успіхами, стала науковим рецензентом її бакалаврського диплома. Згодом заприятзнилися ближче. Рокся їздила до Михасі на Троєщину, розмовляла з нею про науку, літературні новинки, сучасну музику. Останні декілька років, надзвонюючи мені, Михася після привітання бувало казала: «Поклич Роксоляну, маю щось поспитати».

Тішуся, що вдалося запросити Михасю в Оперну студію Київської музичної академії на нашу «сімейну» виставу «Самотність?!». Музику написала молода композиторка родом із Луганська **Настя Комлікова**, лібрето – **Роксоляна Свято**, режисер – мама композиторки, а разом і наша приятелька, **Олена Якуніна**, а одну з головних партій виконав мій син **Маркіян Свято**. Вистава складалася з двох частин: класичного академічного співу й рок-опери. І, треба сказати, що другу Михася вподобала більше.

...Говорячи про запити духовності ХХІ століття, український філософ і добрий знайомий Михайлини **Сергій Кримський** апелював до «нового розуміння людини у її духовному опорі літургії безодні... Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, свою долю та зверненість до вищих цінностей».

Щасливі ті молоді, хто мав нагоду «доторкнутися до Людини». ■

Жовтень–грудень 2011 року,
Київ

Книга
Михайлини
Коцюбинської
«Листи і люди»

Михайлина Коцюбинська
читає останні новини